

СОЦІАЛЬНІ ЗВ'ЯЗКИ МІЛІЦІЇ: ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІЙНИЙ АПАРАТ

Останнє десятиліття тема взаємодії міліції і населення активно розглядається як в офіційних документах, рішеннях колегії МВС України [1], так і в наукових публікаціях, методичних посібниках для практичних працівників, що повсякденно спілкуються з людьми і фактично не можуть ефективно працювати без системи зв'язків з оточенням [2]. Під час обговорення теми вживається певне коло понять, на кшталт «взаємодія», «контакти», «співробітництво» тощо, які, на нашу думку, застосовуються довільно, іноді із суперечливим змістом. У цьому контексті актуальним завданням є визначення і упорядкування вживання відповідних понять. Це завдання, окрім розв'язання проблеми систематизації понятійно-категорійного апарату, має на меті створення теоретико-методологічного підґрунтя для дослідження зв'язків міліції з населенням.

Соціальні зв'язки є предметом соціологічної науки, саме вона містить відповідний понятійно-категорійний апарат. Отже, ми будемо активно використовувати соціологічні наукові терміни, але одночасно – адаптувати загальні поняття до сфери й умов взаємодії міліції та населення. Треба також зважати на те, що за кілька останніх років уже

склалася певна практика вживання термінів, яку з практичних міркувань було б недоцільно повністю відкидати.

Візьмемо за основу «соціальні зв'язки міліції» як найбільш широкий і нейтральний за змістом термін. Його перевага в тому, що це видове поняття, яке походить від родового фундаментального соціологічного поняття – «соціальний зв'язок». Згідно з теоретичними уявленнями, що базуються на мікросоціологічній парадигмі Макса Вебера, зв'язки або відносини є не чим іншим, як обміном соціальними діями, як «поведінкою кількох людей, обопільно співвіднесеною за сенсом та на це зорієнтованою» [3, с. 479].

Соціальний зв'язок, окрім власне дій, включає три «інфраструктурні» елементи: 1) суб'єкти зв'язку; 2) предмет зв'язку, що відбиває момент взаємозалежності суб'єктів (заради чого, власне, встановлюється зв'язок); 3) регулятори відносин, тобто «правила гри». Ці обов'язкові елементи зв'язку можна розглядати як першооснову для подальшої операціоналізації базової категорії, тобто як критерії класифікації самих зв'язків (див. класифікаційну схему на рис. 1).

Рис. 1. Класифікаційна схема

Соціально-діючі суб'єкти є сторонами відносин. За типом суб'єктів зв'язку відносини можуть бути *внутрішніми* і *зовнішніми*. У першому випадку це відносини типу «міліція – міліція», а у другому – «міліція – населення». Зовнішні соціальні зв'язки міліції орієнтовано на соціум, внутрішні є відносинами усередині колективів міліції.

Тепер розглянемо можливі класифікаційні варіанти за критеріями, що виражають засоби регуляції відносин між суб'єктами зв'язку. Оскільки соціальний зв'язок є не чим іншим, як обміном соціальними діями, то одним із критеріїв класифікації є відповідність дій суб'єктів зв'язку чинному законодавству, тобто мова іде про нормативність і легітимність поведінки суб'єктів. Рамки закону, у свою чергу, є підставою для виокремлення *легальних* і *нелегальних* зв'язків. Легальні зв'язки – це будь-які соціальні контакти персоналу міліції, які включають законні дії правоохоронців. Щодо іншої сторони зв'язку, то факт порушення закону сторонніми особами (а саме це відбувається у разі припинення правопорушень і злочинів) не може змінити легального змісту відносин. Інша справа, якщо право охоронці вдаються до протиправних дій: саме тоді і виникає тип *нелегальних* відносин (зв'язків), що виникає у разі застосування працівниками міліції незаконного насильства, у разі корупційних дій, здирництва, зловживання службовим становищем, під час змови з метою здійснення злочинів, «кришування» тощо [4]. Нелегальні зв'язки у більшості випадків є *латентними відносинами*, вони здійснюються при-

ховано від громадськості і контролюючих інстанцій, утаємничено. Такі факти стають загальновідомими під час службових розслідувань або завдяки провадженню відповідних кримінальних справ.

Іншим критерієм за типом регуляції є поділ залежно від того, які вимоги становлять регулятори – офіційні чи неофіційні (переважно моральні чинники). Отже, можна виділити *офіційні* і *неофіційні* відносини. Офіційні відносини – це зв'язки, в основу яких покладено законні права міліції здійснювати свої функції, вони виникають у службовий час та «при виконанні службових обов'язків». Дії персоналу наразі регламентуються чинними законодавством, різними відомчими актами, наказами начальства, розпорядком службового часу тощо. Неофіційні відносини базуються на інших чинниках, наприклад, на моральних почуттях, почутті обов'язку, традиціях і звичаях, характерних для культурного середовища. Наприклад, якщо співробітник детально консультує громадянина з юридичних, процесуальних питань, хоча це не входить до кола службових обов'язків, керуючись бажанням допомогти людині, то такий контакт можна віднести до неофіційних відносин. Якщо співробітники райвідділу, наприклад, за власні кошти годують підлітка, якого раніше було затримано, хоча формально вони цього можуть не робити, то такі дії також уходять до зазначеної схеми неофіційних зв'язків.

Оскільки у реальному житті зазначені вище класифікаційні ознаки певним чином сполучаються, утворюються нові типи відносин, як це показано у табл. 1.

Таблиця 1

	Легальні	Нелегальні
Офіційні	Офіційні-легальні Відкриті, нормативні соціальні контакти, службові зв'язки, що регулюються законами, статутами, офіційними наказами тощо. В ідеальній моделі поліцейської діяльності саме такі відносини мають бути домінуючими.	Офіційні-нелегальні Узвичаєні типи поведінки і зв'язків, що не є бездоганними з правової точки зору, наприклад, порушення прав людини. Вони є доволі поширеними на практиці і часто не приховуються від оточення. Такі стосунки виправдовуються або традиціями, або правовою необхідністю, або службовою доцільністю.

<p>Неофіційні</p>	<p>Неофіційні-легальні Позаслужбові стосунки, ініціативні контакти, що не передбачаються формально службовими вимогами, але не суперечать законодавству. Можуть бути однаковою мірою і корисними, і нейтральними, і небезпечними для службової діяльності залежно від конкретних обставин і мети контактів.</p>	<p>Неофіційні-нелегальні Латентні, протиправні дії, що можуть або бути складовою офіційних дій, або відбуватися у позаслужбовому форматі. Саме такі зв'язки спотворюють імідж міліції, зумовлюють низький рівень довіри населення до органів правопорядку.</p>
-------------------	---	--

Тема регуляції соціальних зв'язків не вичерпується зазначеними класифікаційними типами, оскільки не розглянуто критерій інтенсивності та тривалості дії регуляторних чинників. За цим критерієм можна виділити принаймні три типи зв'язку: *випадкові зв'язки; типові зв'язки; інституційні зв'язки*. Перший тип відображає усю масу контактів, які будуються за довільними сценаріями і не мають усталеного шаблону, тобто такі відносини є спорадичними і формально не урегульованими. Типові зв'язки, або «типізації», є усталеними соціальними контактами, що здійснюються за певною схемою. Регулятором тут є переважно традиції, певні навички роботи з людьми, які поширюються через наслідування, у процесі професіоналізації. Наприклад, в оперативних працівників є декілька шаблонів затримання підозрюваних осіб, у дільничних інспекторів є свої прийоми проникнення у помешкання або збирання інформації за місцем проживання. Типізації можуть бути здобутком власних проб і помилок, або перейти до правоохоронця у спадщину від старших поколінь міліціонерів. Такі дії і зв'язки, окрім традиційного типу регуляції, як правило, не мають розвинутої офіційної нормативної бази. Нарешті, найбільш урегульованими і усталеними є види зв'язків, які стосуються певних юридичних інституцій. Очна ставка, допит або видача певного дозволу чи паспорту є діями і зв'язками вищого типу з точки зору характеру регуляції. Вони регулюються інституціями, норми яких містяться у відповід-

них кодексах законів. Інституційні зв'язки можуть мати доволі розлогі описи у службових інструкціях, науково-практичних коментарях і методичних рекомендаціях для правоохоронців-практиків.

Тепер перейдемо до інших критеріїв типології соціальних зв'язків міліції. Значний обсяг видових відмінностей пов'язано з предметом зв'язку. Тут можна виділити десятки видів типізацій або інституційних зв'язків. Ми пропонуємо зібрати їх у чотири основні кластери, як це показано на рис. 2 стосовно зовнішніх контактів міліції.

Зважаючи на тему праці, ми більш докладно зупинимося на типі соціальних зв'язків, які нами названі *реституційними*. Слово «реституція» (з лат. *restitutio*) перекладається буквально як відновлення. Цим терміном можна об'єднати усі типи, види, форми контактів, що за своїм змістом сприяють діяльності міліції, відновлюють або «живлять» її функції. Ці відносини включають певний рівень довіри сторін, процес порозуміння, суб'єктивну схильність до кроків назустріч, особливо прагнення цивільних осіб зрозуміти завдання, які вирішує міліція, та надати їй посильну допомогу. Реституційні зв'язки передбачають різну мотивацію сторін: наприклад, немає нічого протиприродного у бажанні осіб використати одна одну, тобто досягти власних цілей, використовуючи свого контрагента. Саме ці зв'язки є найбільш цікавими з огляду на відому відчуженість органів міліції від населення та небажання значних прошарків населення активно співпрацювати з правоохорон-

цями. Розвиток таких відносин є шляхом вирішення вічної проблеми протистояння силових структур і населення. Особливо слід звернути увагу на ефект емерджентності, тобто появи нових якостей і властивостей системи, що завдячують саме фак-

ту продуктивної (системної) взаємодії. Іншими словами, існують проблеми та завдання, які в принципі не можуть бути розв'язані та виконані без плідної взаємодії міліції та населення.

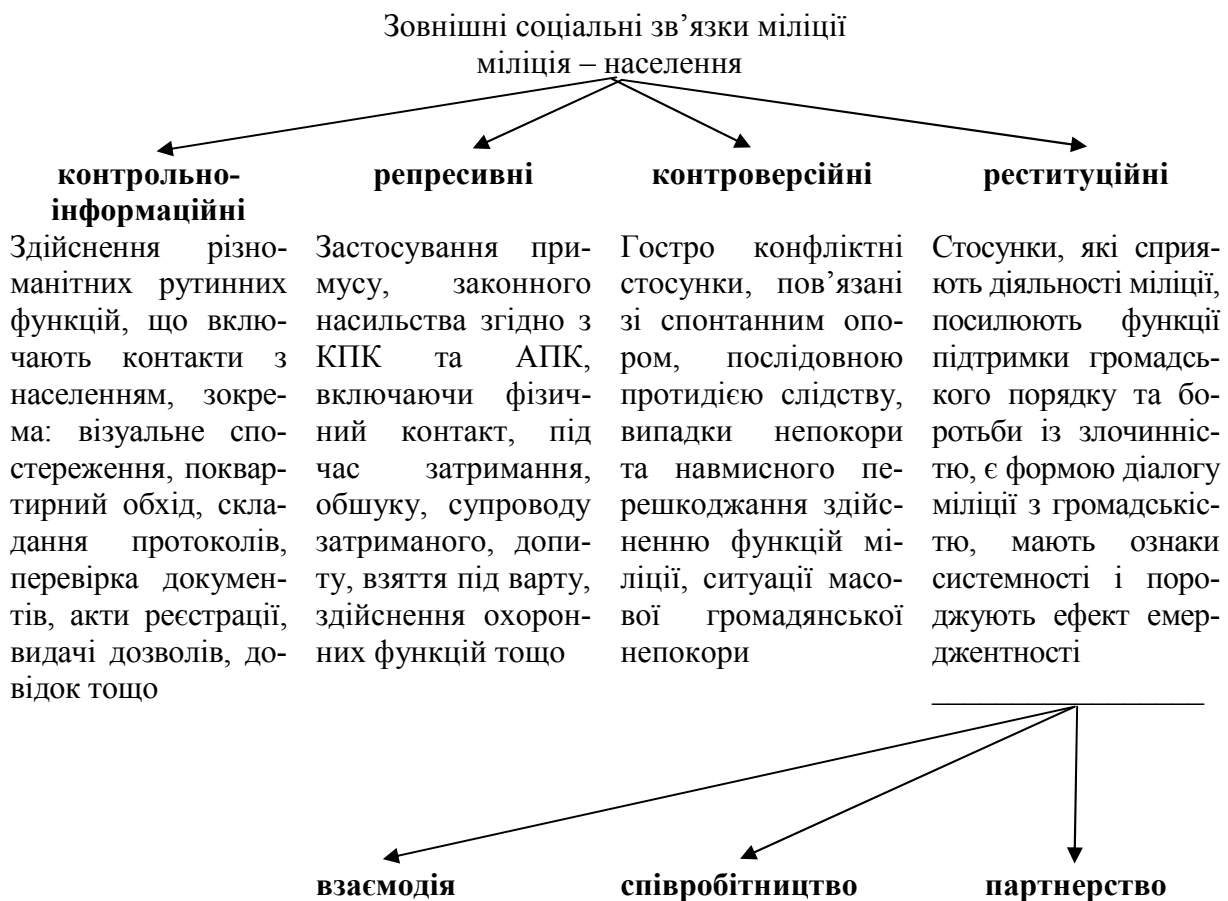

Рис. 2. Зовнішні контакти міліції

Реституційні зв'язки можуть мати різний ступінь інтенсивності та продуктивності. Ось чому подальшу типізацію у цьому напрямку бажано будувати за принципом шкали, тобто з нарощуванням основної якості. Ми пропонуємо таку послідовність: *взаємодія – співробітництво – партнерство*.

Термін «взаємодія» у широкому соціологічному контексті означає лише обмін соціальними діями, тобто встановлення соціального зв'язку. Але саме цей термін уже широко увійшов у офіційну міліцейську лексику як вираження певної позитивної якості, тобто набув оціночного зміс-

ту. На наш погляд, владнати певну методологічну колізію можна, припустивши, що термін «взаємодія» вживається у широкому і вузькому значенні. Надалі ми будемо дотримуватися саме спеціального (вузького) розуміння терміна. Таким чином, взаємодія міліції і населення є формою соціального зв'язку, при якому відбувається продуктивний обмін діями, інформацією, що є посиленням системи міліцейської діяльності. Наприклад, затримання бешкетника міліцейським патрулем є взаємодією у широкому соціологічному значенні цього слова, тобто одним із різновидів соціального зв'язку. Але, за на-

шою типологією, такі відносини, скоріше, є репресивним типом зв'язку (або котроверсійним у разі активного спротиву). Взаємодія у специфічному значенні терміна може кваліфікуватися у разі, коли затриманий не тільки підкоряється вимогам міліції, але й дає, наприклад, необхідну інформацію стосовно співучасників хуліганських дій, коли можна сказати, що завдяки взаємодії працівників міліції і затриманого було розкрито злочин або припинені антисуспільні прояви у районі. Цим прикладом ми прагнули показати, що взаємодія може бути не тільки з добропорядними громадянами або активістами, що апіорі прагнуть надати допомогу владі, але і з контингентом громадян, що умовно знаходиться «по іншій бік барикади». Прості форми взаємодії полягають у нетривалих контактах, які мають значення для обох сторін. Наприклад, найпоширенішою формою у цьому сенсі є повідомлення про кримінальні події, порушення громадського порядку з боку мешканців, якщо, звісно, такі заяви сприймаються позитивно і на них відповідно реагують.

Більш розвинутою формою взаємодії є *співробітництво*. Це зв'язки, що здійснюються на постійній основі, можуть мати інституційне підґрунтя, отже, і результати взаємодії тут є більш-менш передбачуваними. Під це визначення підпадає робота з агентами, що здійснюється систематично і за певними правилами. Сюди можна додати й таку стару форму взаємодії, як ДНД. Треба зазначити, що хоча ДНД раніше була постійною формою співробітництва, але вона мала механічне підґрунтя. Після розпаду комуністичної системи така взаємодія швидко припинила своє існування. Чого їй бракувало? Мабуть, ініціативи і свідомої позиції населення та зв'язку з інтересами місцевої громади (дружини формувалися за виробничим принципом).

Партнерство за логікою ланцюга поняття є найвищою формою взаємодії, яка передбачає особливу позицію суб'єктів. Перш за все, це – розвинута партнерська

свідомість, здатність кожної сторони одночасно зберігати власну «гідність» і бути свідомим спільних завдань. Партнерство є відносно новою формою співробітництва, яка завдячує спеціальним програмам, спланованим і здійсненим у США, Великій Британії та інших розвинутих країнах, починаючи з 80-х рр. ХХ ст. Саме у цих країнах після різкої критики методів діяльності поліції в 70-х рр. ХХ ст. почалися пошуки нових форм взаємодії з населенням. Пошуки, новаторські підходи завершилися успішно, зокрема, у практиці «community policing» [5]. Сутність нового підходу полягає у тому, аби ґрунтувати діяльність поліції на підтримці населення. У свою чергу, підтримка розглядається як партнерство, бо здійснюється не завдяки тиску чи механічним і тимчасовим кампаніям, а у процесі розгортання і здійснення довгострокових програм співробітництва з населенням. Важливо зазначити, що партнерські відносини мають виразний соціально-класовий аспект, бо розраховані на співпрацю із середнім класом, який становить переважну більшість населення у багатьох районах розвинутих країн.

Чинниками партнерських відносин із населенням є не тільки абстрактна довіра сторін і потенційна готовність до співпраці, але й конкретні навички, уміння здійснювати співробітництво. Саме на практичну (технологічну) частину звернуто увагу відповідних програм, які розгортаються у розвинутих країнах. Формування типізацій поведінки починається зі шкільної програми, яка передбачає навчання взаємодії з поліцією. Усталені форми взаємодії практикуються не тільки стосовно загалу населення, а й у межах діяльності професійних груп, наприклад, соціальних працівників, медиків, учителів тощо. В Україні є безліч об'єктивних і суб'єктивних чинників, що гальмують становлення реституційних відносин, які слід розвивати, якщо українське суспільство має на меті інтеграцію до Європейського Союзу і підняти рівень поліцейської діяльності на якісно новий рівень.

Література

1. Див.: Програма розвитку партнерських відносин між міліцією і населенням на 2000–2005 роки / Схвалено колегією МВС України 16 груд. 1999 р.; Програма формування позитивного іміджу міліції України на 2003–2007 рр. / Схвалено колегією МВС України 10 січ. 2003 р.
2. Соболев В. О. Міліція і населення – партнери / В. О. Соболев, Г. В. Попова, В. О. Болотова, В. І. Московец ; за заг. ред. проф. О. Н. Ярмиша. – Х. : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 83 с.
3. Вебер М. Основные социологические понятия / М. Вебер // Западно-европейская социология XIX – начала XX веков / [под ред. В. И. Добренкова]. – М. : Изд. Международ. Ун-та Бизнеса и Управления, 1996. – 520 с.
4. Протиправні дії та злочини представників правоохоронних органів сьогодні стають предметом кримінологічних досліджень; наприклад, у цьому напрямку працює О. Мартиненко (О. Мартиненко. Феномен правопорушень серед працівників міліції: питання кримінально-правової дефініції / О. Мартиненко, О. Ігнатов // Право України. – 2005. – № 1. – С. 60–63); також див.: Протизаконне насильство в органах внутрішніх справ: соціологічний та історико-правовий аналіз / кол. авт. ; [за заг. ред. чл.-кор. АПрН України д-ра юрид. наук проф. О. Н. Ярмиша; передм. Ю. В. Луценка і Г. Й. Удовенка]. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, Харківська правозахисна група, 2005. – 212 с.
5. Більш докладно про це див. у низці публікацій за підсумками україно-британського проекту: Взаємодія міліції та громадськості в Україні (з використанням досвіду діяльності поліції Великобританії) / [кер. авт. кол. О. В. Поволоцький ; за заг. ред. А. Дж. Бека, О. Н. Ярмиша ; передм. О. М. Бандурки : навч. посіб.]. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. – 200 с.; Взаимодействие милиции и населения: к итогам харьковского эксперимента. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 288 с.

Надійшла до редколегії 26.03.2009

Анотації

У статті досліджується типологічна структура соціальних зв'язків міліції як суб'єкта соціальної діяльності. За основу типології та визначення відповідних понять приймається поділ на «зовнішні – внутрішні» зв'язки, «офіційні – неофіційні», «легальні – нелегальні». Пропонується типологічний ряд, що відображає зовнішні зв'язки. Уводиться поняття «реституційні зв'язки», що відображає продуктивні відносини з оточенням, які сприяють виконанню покладених на міліцію обов'язків. У свою чергу, виділяється три види реституційних зв'язків – «взаємодія», «співробітництво», «партнерство».

В статье исследуется типологическая структура социальных связей милиции как субъекта социальной деятельности. В основе типологии и определения соответствующих понятий лежит деление на «внешние – внутренние», «официальные – неофициальные», «легальные – нелегальные» связи. Вводится понятие «реституционные связи», которое отображает продуктивные взаимодействия с окружением, которые помогают в выполнении возложенных на милицию обязанностей. В свою очередь, реституционные связи предлагается делить на три вида: «взаимодействие», «сотрудничество», «партнерство».

In the article the typological structure of social connections of militia as a subject of social activity is analyzed. As the basis of the typology and definition of the correspondent terms the differentiation into «internal – external», «official – unofficial», «legal – illegal» connections is introduced. The term of «restitutional connections» is introduced that reflects productive interactions with the surroundings that help executing militia's duties. At the same time «restitutional connections» are supposed to be divided into three kinds: «interaction», «cooperation», and «partnership».